Amos-Rube Filipi

PODRIJETLO JEDNOG UGLJANSKOG KALEŽA

Među dragocjenostima župske crkve sv. Marije u Ugljanu[1] (otok Ugljan), čuva se i veoma vrijedan kalež, o kojemu je potrebno progovoriti zbog njegove umjetničke vrijednosti, zbog njegove starine, a u prvom redu da se ispravi krivi sud, koji je do danas vladao o njegovu datiranju i podrijetlu.

Godine 1903. poznati zadarski historičar prof. Vitaliano Brunelli objelodanio je u zadarskom listu »Il Dalmata« podlistak u sedam nastavaka pod naslovom »Ugliano«.[2] Iznoseći utiske iz ovog pitomog i slikovitog mjesta i opisujući njegove znamenitosti prof. Brunelli se u četvrtom nastavku osvrnuo i na spomenuti kalež. On ga odmah naziva »calice del secolo decimoquinto«. Pošto ga je opisao, natpis, koji je na njemu urezan, popunjujući skraćenice, prenio je ovako:

S. MARIA
ORA PRO
HVNC. CALICEM. FECIT. FIERI.
IOHANNES. FRANICICH. PLEBA
NVS. SANCTI. STEFFANI. NEC.
NON. VICARIVS. BRIGNIENSIS.
ANNO. DOMINI. M. CCCCLXV.

Na koncu je dodao: »Il che significa che il donatore fu un Giovanni Franicich da Birbigno,[3] pievano di San Stefano di Zara, e vicario«.

Kad smo na kaležu pomnjivo pročitali spomenuti natpis mogli smo vidjeti, kako je Brunelli krivo prenio ne samo godinu i ispustio slovo D (= Dominus), nego je krivo objasnio i riječ BRIGNIENSIS.

Stoga donosimo natpis tačno onako kako je urezan na kaležu:

Mi ga čitamo:

Sancta Maria ora pro . . .
Hunc calicem fecit fieri
Dominus Iohannes Frančić
plebanus sancti Steffani
nec non vicarius Brigniensis.
Anno Domini M.CCCCCXV.

Najprije, da pogledamo godinu. Iza rimskog broja M (= 1000) slijedi pet puta urezano slovo C (= 100), od kojih su tri uglasta, a dva ovalna. Brunelli valjda nije ni opazio, da se kod pete stotine (uglaste) vodoravna crtica nalazi i na gornjem kraju slova, te ga je pročitao kao L (= 50). Na taj način mu je izašla godina 1465. Međutim je jasno, da je urezana 1515., a nikako 1465. godina.

Riječ BRIGNIEN(sis) ni na jedan način ne može značiti »brbinjski«. Kad bi se ona odnosila na Brbinj na Dugom otoku, trebala bi glasiti: birbiniensis, berbigniensis, brbigniensis i slično.[4]

Riječ BRIGNIEN(sis) naprotiv može značiti samo »brinjski« – od Brinje (= Brign + ensis).[5]

Na kaležu stoji, da se darovatelj zvao FRANBIB. Ovo prezime možemo čitati samo kao Frančić, jer se znak B upotrebljava za naše č još u ranom Srednjem vijeku. Interesantno, da ga je ovdje upotrebio ne samo za č, nego i za ć.

Za darovatelja kaže natpis da je bio »plebanus sancti Steffani nec non vicarius Brigniensis«.

Ivan Frančić je dakle bio »plebanus sancti Steffani«, jer i danas postoji u Brinju crkvica sv. Stjepana, iako malenih dimenzija.

Mogao je biti i »vicarus Brigniensis«, jer je na početku 16. stoljeća ovo ličko mjesto bilo sjedište vikara za senjsku biskupiju, te je službu vikara vršio brinjski župnik.[6] Dapače znademo za Mihovila, da je između 1502. i 1505. bio »župnik brinjski i namestnik (= vikar) senjski«.[7]

Iz natpisa razabiremo, da je darovatelj ovaj kalež dao izraditi »fecit fieri« kod nekog nama nepoznatog umjetnika, s namjerom da ga pokloni crkvi sv. Marije »Sancta Maria ora pro«. I crkva sv. Marije je postojala u Brinju. Naime potkraj 15. i u početku 16. stoljeća dizao se u ovom mjestu augustinski samostan sa crkvom – posvećen sv. Mariji. Godine 1476. je Ivan Frankopan, gospodar grada Brinja, raznim posjedima obdario ovaj samostan »conventum Fratrum s. Augustini scilicet Ecclesiam s. Mariee in Pringis«.[8] God. 1489. je »v kloštri svete Marie v Brinah« učinjen ugovor, kojim samostanci daju »na livel« neku zemlju.[9] Ovaj su samostan Turci g. 1530. zapalili.[10]

Iz navedenog razlaganja je jasno, da je Don Ivan Frančić župnik sv. Stjepana u Brinju i senjski vikar god. 1515. dao izraditi ovaj kalež za augustinsku crkvu sv. Marije u Brinju.

Sada nastaje pitanje, kojom zgodom i kako je kalež odavle dospio u Ugljan?

U ovo vrijeme su učestale turske navale na Liku. One su toliko ometale redoviti život, da je stanovništvo bilo primorano iseljavati u sigurnije krajeve. Od god. 1523. do 1527. je gotovo sav živalj od Zrmanje do Kapele napustio svoje domove. Tom zgodom je skoro sasvim raseljena i brinjska župa. Najteži dani za Brinje su nastupili god. 1530. kad su osim nekih kuća zapaljene i crkve i augustinski samostan.[11]

Vrlo vjerojatno, da su pred olujom otišli u »zbjeg« ne samo augustinski samostanci, nego i razne dragocjenosti, među kojima i ovaj kalež.

U ovo doba bio je modruškim biskupom (1509–1537) poznati zadranin hrvatski rodoljub–historičar Šimun Benja–Kožičić.[12] Brinje je potpadalo pod njegovu jurisdikciju. Zbog pogibelji od Turaka Kožičić sa svojim kaptolom nije boravio u residenciji modruških biskupa u Modruši, već najprije u Vinodolu, a kasnije na Rijeci. Kad su nastupili još teži dani, kad je naime vidio rasulo svoje biskupije, povukao se u svoj rodni Zadar. Umro je god. 1537. u Zadru i bio pokopan u obiteljskoj grobnici u samostanskoj crkvi sv. Jerolima u Ugljanu, gdje se još vidi veoma lijepa njegova nadgrobna ploča sa natpisom. Biskup je ovu crkvu i samostan, koje su g. 1430. podigli njegovi pređi, toliko cijenio, da je god. 1531. dao »ristaurare ed accrescere il monastero, e provvedere di di suppellettili sacre la chiesa«.[13]

Ne će biti suvišno, ako istaknemo, kako je ovaj lijepi gest prema samostanskoj crkvi u Ugljanu učinio Kožičić godinu dana iza kako je zapaljena augustinska crkva i samostan sv. Marije u Brinju.

Pošto smo naveli ove činjenice, možemo bez ustručavanja kazati, da se prijenos ovog kaleža iz ličkog Brinja u daleki Ugljan može vrlo vjerojatno dovesti u vezu s modruškim biskupom Kožičićem i s njegovom darežljivošću prema franjevačkoj crkvi u Ugljanu u kojoj je i pokopan.

Prema svemu tome valja taj kalež[14] smatrati ne samo vrijednom umjetničkom relikvijom, nego i značajnim svjedočanstvom za našu kulturnu povijest XVI. stoljeća.

BILJEŠKE

[1] Crkva sv. Marije spominje se u dokumentima već g. 1401. (F. Bianchi, Zara Cristiana II, Zara 1879, 86). – Ugljan se spominje g. 1249. »Gylianus« (Codex diplomaticus IV, 401). – Godine 1527. imao je 457 duša (Š. Ljubić, Commissiones et reletiones venetae I, 220).

[2] Il Dalmata, Zara 1903. br. 92–98. – Da je ovaj anonimni podlistak Brunellijev znamo iz »Elenco cronologico degli scritti di Vitaliano Brunelii« (La Rivista Dalmatica XV. fasc. 2 Zara 1934, 79).

[3] Brbinj je mjesto na Dugom Otoku udaljeno od Ugljana (preko mora) u pravcu jugozapada oko 10 km.

[4] U dokumentima naime nalazimo: godine 1195. i 1196.: »Birbinium« i »Berbinia« (Bianchi o. c. II, 69), – god. 1280. »ecclesiam sancti Domiani Berbinei« (Cod. Dipl. II, 274), – god. 1337. »in loco dicto Berbigno« (Cod. Dipl. X, 299), – god. 1421. »scopulus vocatus Brbignach« (S. Antoljak, Zadarski katastik 15. stoljeća. Starine knj. 42, str. 385), – god. 1442. »scola cantorum Cosme et Damiani Berbigni« (Miscelanea, I, Zadar 1949, 30–31), – god. 1512 »Ursa Pesich da Berbigno« (S. Gunjača, Repertorium actuum domini Antoni de Zandonatis olim publici et iurati notarii Iadre, Starine knj. 42, str. 276).

[5] Brinje je selo u Lici na cesti Karlovac–Senj. Ono se u dokumentima spominje godine 1530. kao »castri Brigniensis«, »Comitis Brigniensis«, »arcis Brigniensis«, »stipendiarii Brignienses« (E. Laszovski, Monumenta Habsburgica I, Zagreb 1914., 274, 286, 302 i 348).

[6] S. Pavičić, Brinje. Hrvatska Enciklopedija III, Zagreb 1942, str. 308.

[7] M. Sladović, Povijesti Biskupijah senjske i modruške ili krbavske, Trst 1856, 263.

[8] Sladović, o. c. 234.

[9] D. Šurmin, Acta croatica I, Zagreb 1898, 334.

[10] Pavičić, o. c. 308.

[11] Pavičić, o. c. 308.

[12] G. F. Cupilli, Della vita e degli scritti di Simeone Begna Zaratino vescovo di Modrussia. Annuario Dalmatico I, Spalato 1859. – P. Kolendić, Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Rijeci. Magazin Sjev. Dalm. Split 1935.

[13] D. Fabianich, Storia dei frati minori II, Zara 1863, 118.

[14] Kalež je izrađen od pozlaćenog srebra, ima oznake kasne gotike, a po tehničkoj izradi bitno se razlikuje od gotičkih kaleža u Dalmaciji. Izrađen je u tehnici trajbanja, a ornamentalni detalji su cizelirani i gravirani. Kupa je gotovo do polovine visine obuhvaćena čaškom, koja se sastoji od tipično gotičkog ukrasa ribljih mjehura sastavljenih u dva reda. Gornji obod čaške sastoji se od niza stiliziranih pinija i lišća te niza zrnaca crvenog poludragog kamenja i bisera, koji se naizmjenično redaju na dvostrukom tankom pojasu ispod samih pinija.

Držak kaleža je šesterostran i širi se u šesterolisno podnožje. Prekinut je masivnim nodusom sa stiliziranim listićima, na kojima je ugraviran ornament gotičkih prozora. Na stranama nodusa, u malim rombovima iscizeliran je po jedan stilizirani rastvoreni cvijet. Između čaške i nodusa nalazi se spomenuti natpis S. MARIA, a između nodusa i podnožja ORA PRO.

Prijelaz iz drška u podnožje naglašen je bogatije profiliranim šesterokutnim prstenom, a šest listova podnožja imaju ugraviran ornament gotičkog mrežišta (Masswerk). Tri lista imaju preko sredine po jedan brid, pa je i gravirani ornament tome podređen. Listovi su od oboda odjeljeni iscizeliranom mrežom, a na obodu teče Frančićev natpis.

Dimenzije su ove: Promjer kupe 81 mm, dubina 78 mm, promjer nodusa 60 mm, promjer podnožja 120 mm, ukupna visina 198 mm.

Stanovnici mjesta Ugljana ponosni su na ovaj »zlatni kalež« – kako ga oni nazivaju – i tvrdo su uvjereni, da ga je ugljanskoj crkvi darovao neki čovjek iz Brbinja. Ova »tradicija« vrlo vjerojatno je nastala tako, što je Brunellijevo krivo mišljenje, preko njegovih prijatelja u Ugljanu iz g. 1903. prešlo u narod, koji je spremno prihvatio ovo mišljenje, jer u mjestu postoji tradicija, da je u davnini bila jaka veza između Ugljana i Brbinja, da su se Brbinjci ukopavali uz crkvicu s. Hipolita u Ugljanu i da je današnje ugljansko pleme Ivanac poteklo iz Brbinja. – Kalež se upotrebljava samo tri puta na godinu: Božić, Uskrs i Velu Gospu.

Résumé

PROVENANCE D'UN CALICE D'UGLJAN

Dans l'article présent, l'auteur expose l'historique d'une précieuse relique d'art de la fin du 16e s., c'est-à-dire du calice dit d'Ugljan qui fut fait pour l'église de Sainte Marie de Brinje en 1515. Le même calice fut postérieurement transporté, à l'occasion des expéditions turques contre la Lika, dans le couvent franciscain de l'île d'Ugljan. L'auteur de l'article présent corrige les datations erronées qui ont été données jusqu'ici sur le calice mentionné et qui est de par là un monument remarquable de l'histoire croate culturelle et politique du 16e siècle.